
ПАДАЛКА Р. Г.,
викладач, Інститут педагогіки та
психології, НПУ
ім. М. П. Драгоманова,
м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтовані шляхи та засоби психологічного супроводу формування та розвитку екологічної свідомості молодших школярів. Розглянуто дефініцію «психологічний супровід» та проаналізовано її особливості щодо розвитку екологічної свідомості дітей молодшого шкільного віку. Наголошується, що основні завдання психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості полягають у формуванні та розвитку у дитини системи адекватних екологічних уявлень, розумінні нею єдності людини і природи, формуванні в учнів уявлення про природу як джерело життя, краси, матеріального й морального благополуччя. Визначено, що всі шляхи і засоби психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості є найбільш ефективними за умови їх комплексного застосування.

Ключові слова: екологічна свідомість, когнітивний компонент, афективний компонент, поведінковий компонент.

В статье обоснованы пути и средства психологического сопровождения формирования и развития экологического сознания младших школьников. Рассмотрена дефиниция «психологическое сопровождение» и проанализированы ее особенности в ключевые развития экологического сознания детей младшего школьного возраста. Отмечается, что основные задачи психологического сопровождения развития экологического сознания заключаются в формировании и развитии у ребенка системы адекватных экологических представлений, понимании им единства человека и природы, формировании у учащихся представления о природе как источнике жизни, красоты, материального и морального благополучия. Определено, что все пути и средства психологического сопровождения развития экологического сознания

является наиболее эффективным при условии их комплексного применения.

Ключевые слова: экологическое сознание, когнитивный компонент, аффективный компонент, поведенческий компонент.

The article has the aim to reveal ways and tools of psychological accompaniment of formation and development of ecological consciousness of junior schoolchildren. The study gives definition of "psychological support" and analyzes its features concerning the development of ecological consciousness of the children of junior school age. The author determines that the psychological support of ecological consciousness is effective only if three components are developed. These components are cognitive, affective and behavioral. The goal of cognitive component is expanding, deepening and systematization environmental knowledge. Affective element develops the ability to see the beauty of nature and admire it. Aim of behavioral component consists in formation skills of eco-target behavior and awareness of responsibility for the environment. It activates children to protect and improve the environment. The article analyses the role of adult as well as methods, ways and tools of developing ecological consciousness of junior schoolchildren. The study notes that the main task of psychological support of environmental awareness of children is the formation and development adequate system of ecological concepts. Psychological support helps children to understand human and nature unity and develop the idea of nature as a source of life, beauty and moral welfare. The author argues that all ways and tools of psychological support of ecological consciousness have to provide in complex.

Key words: ecological consciousness, cognitive component, affective component, behavioral component.

Актуальність дослідження. Аналіз екологічної ситуації на нашій планеті свідчить про те, що нинішня криза охопила мислення людини, її екологічну свідомість і практичну діяльність. Сутність сучасної екологічної кризи полягає не лише у відокремленні людини від природи і в конфлікті з нею, а у нашому нерозумінні або небажанні зрозуміти, що людство може вижити лише усвідомлюючи себе невід'ємною часткою природи. Для того, щоб осо-

бистість була здатною розуміти проблеми довкілля, закони існування та гармонійного розвитку людини у біосфері необхідно формувати її екологічну свідомість починаючи з дитинства. Таким чином, гострота сучасної екологічної ситуації в усьому світі і в Україні зокрема породжує безліч проблем. Одна з них – виховання молодого покоління, здатного гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати та відтворювати її багатства, психологічно готового обе-

рігати оточуюче середовище.

У Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» одним із завдань освіти є «...формування світоглядної та екологічної культури школярів, їх загальних уявлень та понять про навколишній світ». Національна доктрина розвитку освіти України (21 стаття) ставить завдання: «...забезпечити екологічне виховання й формування високої гуманістичної культури, здатності протидіяти проявам бездуховності, наступність рівнів освіти і неперервність навчання». Тобто, стратегічною метою освіти має стати екологічне мислення, основу якого складають наукові знання, екологічна культура й етика, а екологічна свідомість має ототожнюватися із світовими життєвими цінностями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важлива роль у формуванні екологічної свідомості особистості належить початковій школі, яка є однією із перших ланок становлення людини і громадянина. Саме у ній вирішуються такі завдання екологічної освіти як формування у дітей елементарних знань про природу та людину як її частину. Втім, школа не повинна обмежуватись лише озброєнням учнів певними знаннями. Вона має виховувати активну життєву позицію дітей у ставленні до оточуючого середовища: формувати навички екологічно доцільної поведінки, почуття відповідальності за стан довкілля, активізувати діяльність дітей щодо охорони та поліпшення стану навколишнього середовища [Л. Миронов, 2002].

Проте, як свідчать результати наукових досліджень, під час безпосереднього спілкування з природою відчуються недоліки життєвого досвіду взаємодії учнів з довкіллям. Школярі не завжди демонструють вміння здійснювати цілеспрямовані спостережен-

ня за природними об'єктами, аналізувати, порівнювати події, факти й явища, відрізняються поверховими екологічними знаннями. Іноді вони не спроможні висловити свої думки, аргументувати або й просто описати побачене у природі. На жаль, часто молодшим школярам притаманна слабо розвинена мотивація до природоохоронної діяльності. Однією з причин цього є «зростаюча відчуженість дітей (особливо міських) від природи, відсутність емпатійного ставлення до неї. Екологічні проблеми часто постають перед ними як абстрактні, віддалені від повсякденного життя» [О. Варакута, 1999]. Ось чому нині перед вчителями гостро постала потреба формування та розвитку екологічної свідомості молодших школярів. Дієвим засобом для цього може прислужитися психологічний супровід.

Враховуючи все вищезазначене, метою даної статті є дослідження особливостей психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Феномен психологічного супроводу розглядається у вітчизняній психології та педагогіці у контексті інноваційних процесів в освіті. Кожен з існуючих сьогодні підходів до розуміння сутності та змісту психологічного супроводу акцентує увагу на окремих його аспектах. Узагальнюючи їх, можна стверджувати, що психологічний супровід є системою (або комплексом) заходів (або дій) професійного психолога, спрямованих на створення умов для успішного навчання, діяльності та розвитку особистості на різних етапах онтогенезу. Щодо психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості, то його метою є збагачення знання дітей про природне середовище, розуміння ними особливостей взаємо-

дії та взаємовпливу людини і природи, формування емоційно-ціннісного ставлення школярів до представників флори і фауни, розвиток морально-естетичних почуттів та переживань, породжених спілкуванням з природою, активізація прагнення та діяльності учнів щодо охорони та примноження краси оточуючого світу.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання наступних завдань:

формування у молодших школярів цілісної природничо-наукової картини світу, що включає систему знань, яка відображає закони і закономірності природи та місце в ній людини;

розвиток емоційно-ціннісного ставлення дітей до природи та потреб в альтруїстичному спілкуванні з нею;

розширення, поглиблення і систематизація знань про правила екологічно доцільної поведінки у природному середовищі;

формування природоохоронних мотивів, практичних навичок та умінь щодо поліпшення стану навколишнього середовища

Психологічний супровід розвитку екологічної свідомості передбачає розвиток трьох її компонентів: 1) когнітивного (формування системи екологічних знань про взаємовідносини людини та природи), 2) афективного (формування та розвиток емоційно-ціннісного, відповідального та дбайливого ставлення до природи) та 3) поведінкового (формування діяльнісного підходу до захисту, збереження та відтворення природного середовища).

Метою розвитку *когнітивного компоненту* екологічної свідомості молодших школярів є вивчення природного середовища та особливостей взаємодії людини з ним, залежність життя людства від збереженості екосистем, тобто

озброєння дітей екологічними знаннями, які нині набувають особливої актуальності. Адже існування людської цивілізації та подальший її розвиток є можливим лише за умови формування якісно нових взаємин у системі «Людина – природа», які можуть бути сформовані лише шляхом спеціальної екологічної освіти.

Феномен екологічного знання виникає як результат зростаючої потреби суспільства доцільно змінювати природне середовище з метою збереження та розвитку органічної єдності між суспільством та природою. Головною специфікою екологічних знань є їх нормативний характер, оскільки в рамках екологічної свідомості відбувається не лише відображення взаємовідносин людини та оточуючого природного середовища, але й формуються певні норми раціонального природокористування за умови збереження основних функціональних характеристик біосфери.

Екологічні знання істотно впливають на світогляд людей, оскільки передбачають пізнання природних процесів в їх цілісності, а соціальна екологія робить предметом свого вивчення взаємозв'язок суспільства та природи як частин єдиного цілого. Суттєвою рисою екологічних знань є те, що вони відображають не лише існуюче, а й показують необхідне, тобто спрямовані в майбутнє, даючи певну орієнтацію діям людей у використанні ресурсів природи для розвитку суспільства. В такий спосіб вони сприяють формуванню стратегічного аспекту екологічної свідомості, що є надзвичайно важливим в сучасних умовах.

Важливим структурним компонентом екологічної свідомості є *афективний*, який передбачає розвиток емоційно-ціннісного ставлення школярів

до природи. Психологічний супровід розвитку даного компоненту має на меті розвиток вміння бачити і розуміти прекрасне в довкіллі та емоційно відгукуватися на нього, а також прагнення в міру своїх можливостей зберігати та примножувати красоту оточуючого світу. Тобто, набуття естетичних знань та збагачення художніх вражень – головна задача формування емоційно-ціннісного ставлення до природи, яка розв'язується найбільш успішно за умови безпосереднього контакту дитини з естетичними явищами в оточуючому житті і природі. Гончарова О. стверджує про те, що естетичне, емоційно позитивне ставлення до природи являє собою систему індивідуальних, вибіркового зв'язків дитини з естетичними якостями об'єктів природи. До емоційно-позитивного ставлення належать емоційний відгук дитини на прекрасне, її творча діяльність, прагнення до збереження та примноження краси навколишнього світу [О. Гончарова 2007].

Емоційно-ціннісне ставлення дане дитині не від народження, а формується у діяльності під впливом дорослого. Успіх такої роботи залежить від вдало підібраних та максимально ефективних засобів і методів, до яких належать читання художньої літератури з описами краси природи, аналіз творів мистецтва, особливо пейзажного живопису, а також представників флори і фауни, прослуховування музичних творів, які передають «настрій» і стан сезонних явищ природи, безпосереднє спілкування з природою та спостереження за нею, догляд за тваринами і рослинами. Поступове накопичення всіх отриманих знань і вражень активізує потребу дитини у самовираженні та самореалізації. Школярі починають активно зображувати красоту природи у своїх малюнках, передавати її об-

рази у театральних мініатюрах. Дуже важливим є підбір дорослим такого матеріалу та засобів, які максимально зацікавили б дітей, стимулювали у них допитливість, пізнавальну активність та прагнення охороняти і примножувати багатства природи. Тобто, формування афективного компоненту екологічної свідомості дітей, залучення їх до прекрасного здійснюється у різних видах діяльності, у процесі сприйняття оточуючої дійсності та творів мистецтва [А. Степанюк, 1999].

Психологічний супровід розвитку поведінкового компоненту екологічної свідомості передбачає формування діяльнісного підходу до захисту, збереження та відтворення природного середовища. Одним із засобів, що сприяють активізації природоохоронної діяльності є систематичне ознайомлення учнів з природою своєї місцевості, яке реалізується шляхом безпосередніх спостережень у природі. Таке спілкування з природними об'єктами є надійним фундаментом для озброєння дітей екологічними знаннями та дбайливим ставленням до природного середовища. Під час екскурсій у природу (до лісу, парку, водойми) діти мають можливість спостерігати за змінами у живій та неживій природі, перевіряти прикмети про зміну погоди, з'ясовувати особливості пір року, знаходити рослин і тварин, які потребують захисту. До того ж використання екологічного матеріалу активізує пізнавальний процес [Ю. Рева, 1999].

Втім, сама по собі природа не формує і не розвиває екологічну свідомість школярів. Залишивши дитину наодинці з природою не варто сподіватися, що під її впливом школяр отримає екологічні знання, стане мотивованим до природоохоронної діяльності, здобуде необхідні для цього навички,

буде непримиримим до кривдників природи. Лише «активна взаємодія з природою здатна виховати найкращі людські якості. Ось чому важливо забезпечити практичну природоохоронну діяльність учнів, спрямувати її на збереження та примноження навколишнього середовища» [Г. Ковальчук, 1999].

Дієвим засобом розвитку екологічної свідомості молодших школярів є розвиток у них передусім допитливості, а згодом – стійкого інтересу до природи і на цьому ґрунті – відповідального ставлення до довкілля. Цей процес є складним і тривалим і найперша умова його результативності – вихід за межі навчання у школі. Адже якою б захоплюючою та цікавою не була розповідь дорослого й ілюстрації у книжці, неповторність навколишнього світу перед дитиною відкриється лише тоді, коли вона має змогу сприймати його безпосередньо. Добре відомо, що молодші школярі виявляють турботу передусім про ті об'єкти природи, про які вони знають і які вони бачили. Відсутність таких знань спричиняє у кращому разі байдужість, а часто, не усвідомлюючи наслідків негативного ставлення до навколишнього, діти завдають шкоди рослинам і тваринам.

Не бракує нині доступних для дітей молодшого шкільного віку видів практичної природоохоронної діяльності, до яких належать догляд за шкільними квітниками та кімнатними рослинами, вирощування розсади овочевих культур чи квітів, праця на навчально-дослідній ділянці, збирання насіння та плодів для птахів, висаджування дерев і кущів на шкільному подвір'ї та за межами школи, годування птахів узимку, виготовлення та розвішування шпаківень, дуплянок, допомога дорослим по догляду за тваринами, прокладання екологічної стежини тощо.

Ефективним засобом розвитку екологічної свідомості також є проведення з дітьми тематичних бесід, ранків, конкурсів, залучення їх до участі у роботі учнівських організацій «Голубий патруль» та «Зелений патруль».

У якості стимулюючих засобів щодо природоохоронної діяльності використовують виконання школярами певних видів природничих завдань: виготовлення гербаріїв рослин, альбомів, книжок-розкладок про рослини й тварини, створення місцевої Червоної книги, оформлення краснавчого куточка, виготовлення іграшок та аплікацій з природного матеріалу, створення фільмів про природу для іграшкового телевізора тощо.

Неабиякий вплив на розвиток екологічної свідомості здійснюють засоби масової інформації. Дитяча література, газети і журнали, радіо, телебачення ведуть роз'яснювальну роботу та сприяють мотивуванню дітей до природоохоронної діяльності: пояснюють як взимку допомагати тваринам і птахам, доглядати за домашніми тваринами і рослинами, слідкувати за чистотою парку, лісу та водойми.

З природоохоронною діяльністю тісно пов'язана туристично-краснавча. Вона привчає школярів дотримуватися правил поведінки у місцях відпочинку, лісах і на водоймах, вести спостереження за станом природи, накопичувати враження для художнього виразу у власній літературній, музичній та зображувальній творчості.

Висновки. Таким чином, психологічний супровід розвитку екологічної свідомості молодших школярів реалізується у нерозривній єдності трьох її компонентів: когнітивного, афективного та поведінкового. Когнітивний є частиною світогляду, загального пізнання світу, афективний розвиває почуття краси природи і стимулює

природоохоронну діяльність учнів, поведінковий допомагає реалізовувати екологічні переконання на практиці, формує почуття відповідальності у ставленні до природи. Основними показниками рівня розвитку екологічної свідомості є розуміння школярами су-

часних екологічних проблем, усвідомлення відповідальності за збереження природи, їх активна природоохоронна діяльність, розвинене почуття любові до довкілля, вміння бачити його красу та милуватися нею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варакута О. Формування природничих понять в учнів початкових класів // Початкова школа. – 1999. – № 5. – С. 20-23.
2. Гончарова О. Екологічна освіта учнів у позашкільному закладі / О. Гончарова // Початкова школа : Науково-методичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 28-31.
3. Ковальчук Г. Виховання екологічної свідомості // Початкова школа. – 1999. – №10. – С.17-19.
4. Миронов Л.В. Методика изучения окружающего мира в начальных классах. – М.: Пед. общество России, 2002. – 360 с.
5. Рева Ю. Розвиток особистості дитини через екологічний фактор // Рідна школа. – 1999. – №2. – С.44-46.
6. Степанюк А. Формування у школярів емоційно-ціннісного ставлення до живої природи // Шлях освіти. – 1999. – №4. – С.12-14.